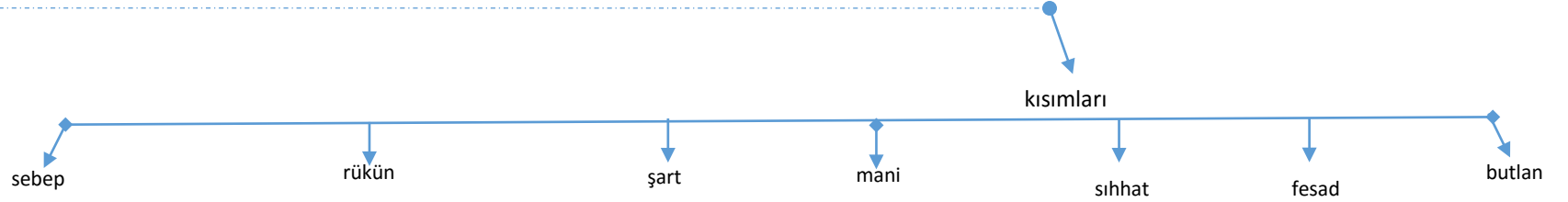

şer'î delillerden istinbat edilen vad'î hükümler

kavramsal çerçeve

Usulcüler vaz'î hükümün, şâriin bir şeyi başka bir şey için sebep, şart veya mâni kılması olduğunu söylemişlerdir. Burada şâri' iki durum arasında bir bağ kurmakta ve onlardan birini diğeri için sebep, şart veya mâni kılmaktadır. Meselâ, "Güneşin -batıya doğru- dönmesinden gecenin karanlığı bastırıcaya kadar -belli vakitlerde- namaz kıl" (el-İsrâ 17/78) âyetindeki güneşin gökyüzünün ortasından batı yönüne eğilmesi (dülûk) namazın vâcip oluşu ve mükellefin bunu edâ ile borçlu olması için sebep kılınmıştır. Burada dülûkün namazın vâcip oluşuna sebep kılınması bir vaz'î hüküm, belirtilen âyet de bunu gösteren bir delildir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in, "Allah temizlik olmaksızın namazı kabul etmez" hadisi gereği namazın geçerliliği için temizlik şart; "Katil mirasçı olamaz" hadisiyle de vârisin mûrisini öldürmesi mirasçılık için bir mâni niteliğindedir. **Usulcülere göre vaz'î hüküm sebep, rükün, şart, mâni', sıhhat-fesad-butlân olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılır.** Sebebi bazı usulcüler, "hükümün teşrii ile açık bir uygunluk taşıyan veya taşımasının şâriin varlığını hükümün varlığı, yokluğunu da hükümün yokluğu için alâmet kıldığı durum", bir kısım usulcüler ise "şâriin varlığını hükümün varlığına, yokluğunu da hükümün yokluğuna alâmet kıldığı durum" olarak tarif ederler ve bu durum ile hükümün teşri' kılınması arasında açık bir uygunluk bulunmadığını ileri sürerler ki tanımlar arasındaki bu farklılık sebep kavramının illeti kapsayıp kapsamamasından kaynaklanmaktadır. Birinci tanıma göre sebep illeti de kapsarken ikinci tanım onu içermez. **Rükün** ise bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısından bir parça teşkil eden unsurdur. Meselâ namaz için kıraat bir rükündür, yani şâri' nazarında namazın meydana gelmiş sayılması için Kur'an'dan bir miktarın okunması gerekir ve bu tilâvet namazın yapısından bir parçadır. Bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla beraber onun yapısından bir parça teşkil etmeyen iş veya vasfa **şart** denir. Namaz için abdest şart olup onsuz namazın varlığından söz edilemez. Ancak buna rağmen abdest namazın mahiyetinden de bir parça değildir Varlığı, sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran duruma **mâni'** denir. Buna göre mâni' hem hüküm hem sebep için söz konusu olabilir. Sebebi gerçekleştiği ve şartları bulunduğu halde varlığı sebebe hüküm bağlanmaması sonucunu doğuran durum hükümün mâniidir. Meselâ miras hükmünün sebebi olan akrabalık bağı mevcut ve miras hükmü için gerekli şartlar gerçekleşmiş olsa bile vârisin mûrisini kasten öldürmesi miras hükmünün doğmasına mâni'dir. Varlığı sebebin gerçekleşmesini engelleyen durum ise sebebin mâniî olup bu aslında sebebin şartlarından birinin ortadan kalkması demektir. Zekâta tâbi mallardan nisab miktarı mala sahip olan kimsenin üzerinde bu miktarı olumsuz yönde etkileyen bir borcun bulunması bu tür bir mâni' olup o zekâtin vâcip olma sebebinin gerçekleşmesini engellemektedir. Öte yandan hukukî işlemlerdeki **sıhhat** ve **butlan** da vaz'î hükümlerden sayılır. Herhangi bir ibadet veya hukukî işlemin şâriin istediği ve meşrû kıldığı gibi yapılması, yani şer'î rükün ve şartları yerine getirilerek gerçekleştirilmesi onun **sıhhatini**; şâriin istediği ve meşrû kıldığı gibi yapılmaması, yani şer'î rükün ve şartlarından birinin yerine getirilmemiş veya onlardan birinin bozuk olması onun **butlânını** ifade eder. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ibadet olsun muâmelât olsun herhangi bir işlem geçerlilik bakımından ya sahîh ya da bâtil olur. Hanefî usulcülere bu ayırma bir de fesad kavramını eklemişlerdir. Onlara göre hukukî bir işlemin rükün veya in'ikad şartlarındaki eksiklik o işlemin butlânını, sadece vasıflardaki eksiklik ise **fesadını** gerektirir. Ancak Hanefîler'in bu ayırımı sadece muâmelâtla ilgili konularla sınırlı olup ibadetler hakkında böyle bir ayırma gitmemişlerdir.

RÜKÜN

Sözlükte “köşe, ana sütun, bir bütünün ayrılmaz parçası; büyük iş; dayanak, güç” anlamlarına gelen rükn kelimesi (çoğulu erkân), fıkıh usulü terimi olarak bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan unsuru ifade eder. Cumhur ibadetlerin ve hukukî işlemlerin temel gereklerini rükün olarak adlandırırken Hanefiler ayrıca rüknün o amelin yapısından bir parça teşkil etmesi şartını arar. Meselâ icap ve kabul akdin rüknü olup cumhur akdin başka bazı temel gereklerini de rükün diye nitelerken Hanefiler bunlardan “in’ikad şartları” diye söz eder. Esasen hükmün şer’î açıdan gerçekleşmesi rükün ve şartların varlığına bağlı olduğu için bunlar çok defa bir arada ve birbirine yakın anlamlarda kullanılır.

Rükün ve şart olarak nitelenen gereklerin yerine gelmemesi halinde ibadet veya hukukî işlemin geçersiz sayılması sebebiyle cumhur rüknü şartı da kapsayan geniş bir kavram şeklinde kullanırken Hanefiler’e ve onlara katılan başka mezheplere mensup bazı âlimlere göre rükün ibadet ve hukukî işlemin yapısından / mahiyetinden bir parça oluşturma özelliğiyle şarttan ayrılır. Meselâ namazda kıraat rükün, abdest ise şarttır. Diğer bir fark, ikisi birlikte söz konusu olduğunda şartın rükünden önce ve / veya onunla eş zamanlı olarak bulunmasının zorunlu oluşudur. Meselâ nikâh akdinde şahitlerin tarafların beyanından önce ve beyan sırasında hazır bulunması gerekir.

ŞART

usûl-i fıkihta vaz’î hükümlerden biri olup bir hükmün (bir sonucun) varlığı kendi varlığına bağlı olmakla birlikte kendisinin varlığı onun varlığını zaruri kılmayan ve onun yapısından bir parça teşkil etmeyen durumu (alâmet) anlatır. Fürû-i fıkihta ise bir hukukî işlemin hükümlerinin işlemeye başlaması veya işlemekte olan hükümlerin sona ermesinin gelecekte gerçekleşmesi muhtemel bir olaya bağlanmasını ya da bir hukukî işlem için kayıtlar konmasını ifade eder. Türkçe’de yeni kelime olarak karşılığı koşul olur.

Fıkıhta şartlar şer’î / hakiki ve ca’li olmak üzere ikiye ayrılır. Ca’li şart mükellefin akid vb. tasarruflarda ileri sürdüğü şartlar olup fürû-i fıkihta ilgilidir. Şer’î şart ise fıkıh usulünde vaz’î hükümler diye anılan ve şâri’ tarafından vazedilen hükümlerden birini ifade eder. Bu anlamıyla şart, “varlığı hükmün varlığını gerektirmemekle birlikte yokluğu hükmün yokluğunu gerektiren ve onun yapısından bir parça oluşturmayan durum” diye tanımlanır. Şart “onun yapısından bir parça oluşturmayan” kaydıyla rükünden, “varlığı onun varlığını gerektirmeyen” kaydıyla sebepten ayrılır. Meselâ namaz için abdest şarttır. Abdest olmayınca geçerli bir namazın varlığından söz edilemez. Fakat abdest namazın rükünlerinden değildir. Yine abdest namazın farz olması için sebep teşkil etmediğinden abdest olunca namaz kılmak farz olmaz. Aynı şekilde nikâh akdinde şahitlerin hazır bulunması şarttır; şahitsiz yapılan bir nikâh akdi sahih kabul edilmez. Fakat şahitler nikâh akdinin bir rüknü olmadığı gibi sebebi de değildir, yani şahitlik yapacak kimselerin bulunması halinde nikâh akdi yapılmayabilir. Vaz’î hükümlerden mâni’ bir anlamda şartın zıddıdır (bk. MÂNİ’).

Genellikle şer’î şartlar, şâri’ tarafından şart koşuldukları şeyleri tamamlayan ve şâriin gayelerinin gerçekleşmesini sağlayan hususlardır. Meselâ satım akdinin şartlarından sayılan mebiin tesliminin mümkün olması bu akdin gayesini tamamlayan bir husustur; çünkü satım akdinin sebep olduğu mülkiyetin gayesi satın alınan şeyden faydalanmaktır ve mebiin teslim alınmasının mümkün olmaması ondan faydalanma gayesini engeller.

Şart farklı yönlerden ayırımlara tâbi tutulmuş olup bazı usulcüler şer’î şartı ikiye ayırmıştır. 1. Sebebin şartı. Meselâ kısas cezasının sebebi olan öldürme fiilinde kasıt ve düşmanlık sebebin şartıdır. Bu şart yoksa sebep noksan kalacağından kısas cezası uygulanamaz. 2. Hükmün şartı. Meselâ evlenme akdinde şahitlik şartı böyledir; bu şart gerçekleşmeyince evlenme akdi sahih olmaz. Zekâta nisab miktarına mâlik olduktan sonra bir yılın geçmesi zekâtın edâsının vâcip (farz) olması hükmünün şartıdır.

MÂNİ'

Şer'î bir hükmün veya sebebinin gerçekleşmesini engelleyen vasıf ya da durum anlamında fıkıh usulü terimi.

Sözlükte “mahrum etmek, vermemek, engel olmak” gibi mânalara gelen men' kökünden ism-i fâil olan mâni' kelimesi, fıkıh usulünün tedvini ve terimleşmesi sürecinde bu ilim dalında özel bir anlam kazanmış, “varlığı sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran açık (zâhir) ve istikrarlı (munzabıt) vasıf” şeklinde tanımlanmıştır. Fıkıh usulünde şer'î hüküm “şâriin iktizâ, tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı veya bu hitabın neticesi” olarak tarif edilip teklifi ve vaz' olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunlardan vaz'î hüküm “şâriin bir şeyi başka bir şey için sebep, şart veya mâni' kılması” (iki durum arasında böyle bir bağın bulunması) şeklinde tanımlandığında mâni' vaz'î hükmün bir çeşidinin adı olmaktadır.

Mâni, vaz'î hükmün müstakil bir çeşidi olarak inceleyen usulcüler onu sebebin ve hükmün mâni olmak üzere iki kısma ayırır. Sebebin mâni varlığı kesin olarak sebebin hikmetini ihlâl eden bir vasıftır. Bu durumda sebebin şartlarından biri ortadan kalkmış demektir. Meselâ zekât için gerekli olan nisab miktarı mala sahip bir kişinin üzerinde bu miktarı etkileyen bir borcun bulunması bu tür bir mâni'dir. Çünkü zekâtın vücûb sebebi nisab miktarına mâlik olmaktır. Bu borç zekâtın vâcip olma sebebinin gerçekleşmesini engellemektedir. Hükmün mâni varlığı sebebin hükmünün zıddını gerektiren bir vasıftır. Burada sebep gerçekleştiği ve şartları bulunduğu halde ona hükmün bağlanmaması sonucunu doğuran bir durum söz konusudur. Meselâ vârisin mûrisini kasten öldürmesi, “Kâtil mirasçı olamaz” hadisi gereği (Mûsned, I, 49) onun hakkında miras hükmünün doğmasına engel olur. Burada, miras hükmünün sebebi olan akrabalık veya evlilik bağı mevcut olsa ve hükmün için gerekli şartlar gerçekleşmiş bulunsa bile mûrisini öldürme mâni miras hükmünün doğmasını engellemektedir. Aynı şekilde kâtilin maktulün babası olması durumunda, “Babaya çocuğuna karşılık kısas uygulanmaz” hadisi gereği (Tirmizî, “Diyât”, 9) Mâlikîler dışındaki İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre kâtile kısas cezası uygulanmaz. Zira burada kısas hükmünün sebebi olan kasit ve düşmanlık mevcut ve bu cezanın uygulanması için gerekli şartlar yerine gelmiş olsa bile babalık kısas hükmünün sübûtuna engeldir. Sebepleri gerçekleştiği halde hayız ve nifasin namazın vücûbuna, din farklılığının mirasa engel olması da böyledir. Mâni' illeti ve hükmü hangi aşamada engellediğine göre de bazı ayırımlara tâbi tutulmaktadır.

SEBEP

Sözlükte “yol, ip, kendisiyle herhangi bir maksada ulaşılan vasıta; şefaathçi” anlamlarına gelen sebep (çoğulu esbâb), fıkıh usulü terimi olarak şâriin varlığını hükmün varlığına ve yokluğuna hükmün yokluğuna alâmet kıldığı durumu / niteliği ifade eder. Fıkıh usulünde vaz'î hükmün kısımları arasında incelenen sebep için değişik tanımlar yapılmıştır. Yaygın biçimde zikredilen tanımlardan biri de şudur: “Şâriin hükme emâre kıldığı zâhir ve munzabıt mâna / vasıf”. Zâhir ile objektif, munzabıt ile olaydan olaya, kişiden kişiye değişmeyen bir vasıf olması kastedilir. Usul âlimlerinin sebebi illele ilişkisine göre tanımlarken iki yöntem izledikleri görülür. Bunlardan birincisine göre, hükümle hükmün kendisinebağlandığı vasıf arasında aklın bir uygunluk bağının (münâsebe) kurulup kurulamaması ölçü alınmaksızın hükmün varlığına ve yokluğuna alâmet kılınan durum / vasıf sebep adını alır ve illeti de kapsar.

Diğer anlayışa göre, sebepte hükümle onun kendisine bağlandığı vasıf arasında aklın kavrayabileceği bir uygunluk bağı yoktur ve illeti kapsamaz. Birinci yaklaşıma göre her illet sebeptir, fakat her sebep illet değildir. Meselâ yolculuk hali (sefer), ramazanda oruçla yükümlü kişinin orucunu erteleyebilmesi hükmünün kendisine bağlandığı bir sebep olup bununla hüküm arasında aklın kavrayabileceği bir uygunluk bağı vardır; zira yolculuk durumunda genellikle meşakkat bulunur ve buna böyle bir kolaylık hükmü bağlanmasının uygun olduğu akılla kavranabilir. Şu halde buna hem sebep hem de illet denebilir. Aynı şekilde şarabın haram kılınmasının sebebi onun sarhoş edicilik özelliğine sahip olmasıdır; bu özelliğin kişinin zihin sağlığını olumsuz etkilediği ve birçok kötülüğe yol açtığı bilindiğinden bu vasıfla yasaklık hükmü arasında uygunluk bağı bulunduğu açıktır. Dolayısıyla buna sebep denebileceği gibi illet de denebilir. Halbuki orucun farz olmasına alâmet kılınan ramazan hilâlinin görülmesi sadece sebep olarak adlandırılabilir, buna illet denemez; zira akıl bu farızanın niçin bu ayın görülmesine bağlandığını kavrayamaz. İkinci yaklaşıma göre sebep ve illet farklı içeriğe sahip kavramlar olup birbirinin yerine kullanılamaz. Buna göre yolculuk hali ve sarhoş etme özelliği yalnız illet, ramazan hilâlinin görülmesi yalnız sebep olarak adlandırılabilir.

Sebeb-Müsebbeb ilişkisi.

Sebeb meydana geldiğinde şer'an buna bağlanan sonuç da (müsebbeb) kendiliğinden doğar. Bunda sebebin mükellefin gücü dahilinde olan, olmayan veya müsebbebi vaz'î yahut teklifi hüküm olan ayırımı söz konusu değildir. Meselâ nisab miktarına mâlik olmak zekâtın vücûbu; ramazan ayının girmesi orucun vücûbu; nikâh akdi karı-koca hayatı ya

şamanın helâl olması, taraflar arasında miras vb. hükümlerinin cereyan etmesi; müşterek mülkiyete konu gayri menkulde paydaş olma şüf'a hakkına sahip olmak için birer sebep olup bunların varlığı belirtilen sonuçları doğurur. Aranan rükün ve şartlar varsa bunların yerine gelmiş olması ve mâniin de bulunmaması bu önermenin tabii bir gereğidir. Buna göre mükellef gücü dahilinde olan sebebi -rükünlerini ve şartlarını içerir biçimde yerine getirirse ve mâni de bulunmuyorsa- sonucunu kastetmese, hatta sonucun doğmamasını kastetse bile müsebbeb ona bağlanır. Meselâ karı-koca, aralarında mirasçılık cereyan etmeyeceği hususunda anlaşarak nikâh akdi yapmış olsalar bile birbirlerine mirasçı olur. Bazı usul, furûk ve kavâid eserlerinde sebep-müsebbeb irtibatı bağlamında başka birçok mesele ele alınır; ancak bunların bir kısmının lafzî bakıştan veya başka mesele ve kavramlarla tedahülden kaynaklandığı görülmektedir.

FESÂD

fesad “bir şeyin önce düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu vasıflarını kaybederek değişmesi ve bozulması” anlamına gelir. hukuk doktrinlerinin doğması ve terminolojinin teşekkül etmeye başlamasından sonra fesad kelimesi, butlân ile birlikte yeni bir fikhî muhteva kazanarak gerek ibadetlerde gerekse akid ve hukukî işlemlerdeki bozukluk ve hükümsüzlük durumunu ifade eden bir terim haline gelmiş, bu durumdaki fiil ve işlemlere de fâsîd denilmiştir. ancak islâm hukukçularının çoğunluğu butlânla fesadı ve bâtil ile fâsîdi eş anlamlı olarak kullanırken hanefîler’in bu iki terime özellikle akid ve hukukî işlemler alanında farklı mânalar ve sonuçlar yüklediği görülür (bk. butlân).

ibadetlerde butlân-fesâd ayrımı olmadığı için bu tanım aynı zamanda butlânın da tanımıdır. ibadet ya sahihtir veya değildir. ibadetin sahih olmaması durumu fesâd kelimesiyle ifade edilebildiği gibi butlânla da belirtilebilir. muamelât alanında fesâd genel olarak, “akidlerin kendileriyle ulaşılmak istenen sonuçları doğurmaması”, başka bir ifadeyle “akdin hükme sebep olmaktan çıkması” şeklinde tanımlanır. bu tanım muamelât alanında fesadla butlân arasında fark gözetmeyen ve çoğunluğu oluşturan usulcülerin anlayışına göredir. islâm hukukçularının çoğunluğu, akid ve hukukî işlemlerin kuruluşunda prensip olarak “asıl-vasıf” ayrımı yapmayıp akdi bir bütün kabul ettiklerinden, akdin hüküm ve sonuçlarını doğurabilecek son şekle gelmesini temin eden bütün şartları aynı önem derecesinde tutma eğilimi göstermişler ve bu şartlardan herhangi birinin eksikliğine de tek dereceli bir müeyyide getirmişlerdir. çoğunluk bu tek dereceli hükümsüzlük müeyyidesini -aynı anlamda olmak üzere-butlân veya fesâd olarak adlandırmış, diğer bir ifadeyle hukuken muteber olup olmamasına göre akdi biri sahih (mün’akid), diğeri fâsîd veya bâtil (gayri mün’akid) olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. ancak bu hukukçuların, her ne kadar tek dereceli bir hükümsüzlük anlayışı benimsemiş olsalar da bazı meselelerde bâtil-fâsîd ayrımı yapmak durumunda kaldıkları görülmektedir.

hanefî hukukçuları ise fâsîd akdi, “asıl itibariyle meşrû, vasıf itibariyle gayri meşrû akid” şeklinde tanımlayarak çoğunluğun aksine akidde asıl-vasıf ayrımı yapmışlardır. akdin aslı onun temel unsurları ve kuruluş şartları demektir. buna göre taraflar, irade beyanı, akdin konusu ve bunlara ilişkin kuruluş şartları (ehliyet, karşılıklı iradelerin birbirine uygunluğu, meclis birliği, akid konusunun teamüle uygun olması vb.) akdin aslını teşkil eder. akdin vasfı ise daha ziyade akdin konusuna ilişkindir. akid konusunun tesliminde taraflardan biri için zarar varsa, akid bir garar ihtiva ediyorsa, fâsîd şart veya ribâ söz konusu ise bu durumlarda akdin butlânından değil fesâdından söz edilir. yine rızânın ikrahtan hâlî olması da züfer dışındaki üç imama göre akdin vasfı olarak değerlendirilmiştir. hanefî hukukçuları, akdin aslında olan eksiklik ve aykırılıkla vasfındaki eksiklik ve aykırılığa farklı sonuçlar bağlamışlardır. onlara göre hukukî düzenlemeye aykırılık şekillerinin aynı derecede tutulması doğru olmadığı gibi farklı aykırılık derecelerinin aynı hükme tâbi tutulması da doğru değildir. dolayısıyla akid sistemine sadece vasıf yönünden aykırı olan, fakat asıl yönünden sisteme uygun olup rükün ve şartlarını bulduran akdin butlân ve sıhhat arasında bir mertebeye yer alması gerekir. böyle bir akid aslî noktalar (kurucu unsurlar) bakımından sağlam olduğu için bâtil sayılamayacağı gibi bünyesinde fer’î noktalarda bir aykırılık bulunduğu için sahih de sayılamaz. şu halde fâsîd akid, hukukî varlığı olmayan bâtil akidle hukukî varlık kazanmış ve muteber sonuç doğuran sahih akid arasında yer almaktadır. esasen bu özellik kelimenin sözlük anlamında da mevcuttur. yukarıda da belirtildiği gibi fesâdın sözlük anlamı “yok olma, ortadan kalkma” değil “mevcut olan bir şeydeki değişme ve bozulma”dır.

hanefîler akdin kurulup sonuçlarını meydana getirmesini, her biri için ayrı ayrı şartlar belirledikleri “in’ikad”, “sıhhat” ve “nefâz” olmak üzere üç ayrı mertebeye değerlendirmişler ve her bir mertebedeki eksikliği farklı hükümsüzlük müeyyidesine tâbi tutmuşlardır. çünkü uygulanacak müeyyidenin hukukî düzenlemeye aykırılığın derecesiyle mütenasip olması gerekir. buna göre in’ikad merhalesindeki bir şart eksikliğinin müeyyidesi butlân, sıhhat merhalesindeki eksikliğin müeyyidesi fesâd, nefâz merhalesindeki eksikliğin müeyyidesi de tevakkuftur (askı hali). akid mün’akid olmakla birlikte eğer sıhhat şartlarından birini taşımıyorsa fâsîd olur. hanefîler, fukaha çoğunluğundan farklı olarak in’ikad ve sıhhati iki ayrı mertebe olarak düşündüklerinden doktrinlerinde fesad in’ikadın değil sıhhatin karşıtı olmaktadır. hanefî literatüründe fesad terimi, belirtilen bu özel teknik anlamı yanında butlân, fesad ve kerâhet durumlarını içine alan ve genel anlamdaki hükümsüzlüğü ifade eden bir üst kavram olarak da kullanılmaktadır.

hanefîler’in, hukuken yok sayılan bâtil akidle hukukî varlık kazandığı halde bozuk (kusurlu) olan fâsîd akdi farklı hükümlere tâbi tutmasını mâlikî hukukçularından karâfî “güzel bir hukuk anlayışı”, çağdaş islâm hukukçularından zerkâ da “faydalı bir ayırım” olarak nitelemişlerdir. fesad mertebesi konusunda hanefîler’le çoğunluk arasındaki ihtilâf temelde, kanun koyucunun akidler gibi, itibarî varlığı bulunan tasarruflar hakkındaki yasağının ne ifade ettiği konusundaki ihtilâflarına dayanır. diğer bir ifadeyle ihtilâf, kanun koyucunun yasağının yorumlanmasındaki görüş ayrılığından kaynaklanmaktadır. bundan dolayı özellikle hanefîler’in fesad anlayışının kavranabilmesi için nehiy-kubuh ilişkisi, nehiy-fesad ilişkisi ve nehiy-nefiy ayrımının iyi tesbit edilmesine gerek vardır.

butlân-fesad ayrımı bütün tasarruf çeşitlerinde söz konusu değildir. bazı özel hükümler dışında ibadetlerde fesad ve butlân terimleri birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılır. ibadetler ya sahihtir ve mükellefin zimmetini borçtan kurtarmıştır ya da sahih değildir ve borç düşmemiştir. rükün veya şartlarında bir eksiklik bulunan ibadete fâsîd ya da bâtil denir ki her ikisi aynı anlamdadır. bu konuda islâm hukuk ekolleri görüş birliği içindedir.

medenî hukuk alanında fesağ-butlân ayırımı sadece, karşılıklı borç doğuran (muâvaza akidleri) ya da mülkiyeti nakleden malî akidlerde carîdir. bu kural alım satım, kira, rehin, havale, kısmet, şirket, müzâraa vb. akidleri içine alır. aynı şekilde mülkiyetin nakli sonucunu doğuran karz ve hibe akdi de bu çerçevededir. bu akidlerin hepsinde fesağ butlândan ayrılır ve bunlar fesağa rağmen hukukî varlık kazanmış sayılır. bu ayırım mutlak fiilî tasarruflarda akid kabilinden olmayıp talâk, vakıf, ibra, kefalet, ikrar gibi tek taraflı hukukî işlemlerde; vekâlet vesâyet, tahkim gibi malî olmayan akidlerde (tefvîz akidleri); vedâ ve âriyet gibi karşılıklı borç yükleyen, fakat mülkiyeti nakletmeyen malî akidlerde carî değildir. ancak tek taraflı hukukî işlemlerden olan dava bu gruptan istisna edilerek onda fesağ-butlân ayırımının geçerli olacağı öne sürülmüştür.

evlenme akdinde fesağ-butlân ayırımının yapılıp yapılmayacağı hanefî doktrininde tartışmalı olmakla birlikte ağırlıklı görüş bâtil nikâhla fâsîd nikâh arasında fark bulunmadığı yönündedir. nikâh akdinde bâtil-fâsîd ayırımı yapmayanların gerekçesi özetle şöyledir: kadınlâ cinsel ilişki hususunda asıl hüküm haramlıktır. haramlığın kalkması ve ilişkinin helâl hale gelebilmesi için bu ilişkinin sahih bir nikâha dayanması gerekir. gerek bâtil gerekse fâsîd nikâh bu ilişkiyi helâl hale getirme özelliğine sahip olmadığından hüküm yönünden aralarında fark gözetmek gereksizdir. bu gerekçe esasta, nikâh akdinin malî mübâdeleyi konu alan akidlerden mahiyet itibarıyla farklı oluşuna indirgenebilir. hanefî ekolünde nikâh akdinde butlân-fesağ ayırımı konusundaki tartışmanın temelinde, bu akdin -ibadete benzetilmesinin yanı sıra-mahiyet itibarıyla malî mübâdeleli akidlerden farklı oluşu yatmaktadır. diğer akidlerde temel unsurlar ve in'ikad şartları, özellikle taraflar ve irade beyanına ilişkin olanları nikâh akdi için de söz konusudur. in'ikad şartlarından biri eksik olan nikâh akdinin bâtil olacağında ve hiçbir sonuç doğurmayacağında görüş birliği mevcuttur. ancak nikâh akdinin in'ikad ve sıhhat şartlarını ayırmada belli oranda güçlük vardır. bâtil nikâhla fâsîd nikâh arasında fark bulunup bulunmadığı meselesi daha ziyade nikâh akdinin sıhhat şartlarından sayılan iki şahidin hazır bulunması ve nikâhlanacak kadının evlenilmesi haram olmayan kimselerden olması gibi şartlarda bir eksikliğin bulunması halinde ortaya çıkan durumun tesbitiyle ilgili görünmektedir.

fesađ sebepleri.

akid, sıhhat şartlarından birinin eksikliği yüzünden fâsîd olduğuna göre fesağ sebeplerini genel ve özel olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. özel fesağ sebeplerini bilmek için her akdin özel sıhhat şartlarına vâkıf olmak gerekir. her akdin özel sıhhat şartları farklı olduğuna göre bir akid için fesağ sebebi olan bir husus başka bir akdi fâsîd kılmayabilir. meselâ şüyû' satım akdini fâsîd kılmaz, fakat rehin akdini fâsîd kılar. süre tayini satım akdini, sürenin tayin edilmemesi de kira akdini fâsîd kılar. bu sebeple her akdin özel sıhhat şartları ve fesağı o akdin hukukî yapısı, kuruluş ve işleyişi açısından ayrı ayrı ele alınması gereken bir husustur. akidlerin genel fesağ sebeplerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Garar ve Cehalet

Garar ile cehalet kavramları literatürde genellikle birlikte kullanılır ve anlamları arasında kısmen de olsa fark gözetilir; yerine göre biri diğerinden daha genel veya daha özel bir anlam taşıyabilir. "Garar satımı" daha ziyade gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bilinmeyen şeyin, "meçhulün satımı" ise gerçekleştiği bilinip de sıfatı bilinmeyen şeyin satımı hakkında kullanılmaktadır. Şüphesiz ki akdin bütünüyle garar ve cehaletten uzak olmasının şart olduğu söylenemez. Böyle bir şart neredeyse akidleşme kapısının kapanması anlamına gelir. Garar ve cehalet ölçüleri akidten akide değişebildiği gibi çevreden çevreye, zamandan zamana da değişebilir ve bunların tek tek akidler hakkında yeniden belirlenmesi mümkündür (Garar ve cehalet hak. bk. Karâfi, Furûk, I, 150-151;III, 265-266).

a) Garar

Gararın fesağ veya butlân sebebi olarak değerlendirilmesi, temelde Hz. Peygamber'in garar satımına ilişkin yasağına dayanır. Sözlükte "bir şeyin riske veya büsbütün yok olmaya mâruz bırakılması" anlamına gelen gararın terim anlamı konusunda hukukçular arasında ihtilâf vardır. Nitekim garar kelimesine "akıbeti bilinmeyen şey", "gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bilinmeyen risk", "mevcut olmadığı vehmini veren şey" ve "âkıbeti kapalı şey" gibi farklı mânaların verilmesi de bunu göstermektedir.

Garar, akid ilişkisinin güvensiz ve mevhum bir duruma dayanması ve sonu belirsiz olacak biçimde kurulmasıdır. Hanefî doktrini, satıma konu teşkil eden şeyin (ma'küdün aleyh) aslında olan garar ile vasıf ve miktarlarındaki gararı birbirinden ayırmıştır. Meselâ anasının karnındaki yavru hayvanı satma veya memedeki sütü satma örneğinde olduğu gibi ma'küdün aleyhin aslında (özünde) olan garar akdin butlânını gerektirir (Serahsî, el-Mebsûţ, XII, 194). Vasıf ve miktarlardaki garar ise akdin butlânını değil fesağını icap ettirir. Akdin fesağ sebepleri arasında sayılan garar daha ziyade bu anlamdaki garardır. Meselâ bir kimse, şu kadar litre süt veriyor olması şartıyla bir inek satarsa bu satım garar yüzünden fâsîd olur. Çünkü inekten o kadar süt alınamaması mümkündür. Ancak ineği bol sütlü diye satarsa bu bir vasıftır ve bunda garar yoktur. Eğer örfe göre inek sütlü denecek kadar süt vermiyorsa müşteri, şart koşulan vasfın bulunmayışı muhayyerliğiyle akdi feshetme hakkına sahiptir.

b) Cehalet (bilinmezlik)

Akdin sahih olabilmesi için bedellerin anlaşmazlığa yol açmayacak ölçüde mâlum olması şarttır. Akidde taraflar arasında çözümlenmesi güç anlaşmazlığa yol açan aşırı bilinmezlik varsa bu akid fâsid olur. Anlaşmazlığın çözümsüzlüğü tarafların aynı gerekçeye dayanmaları yüzündendir. **Meselâ belirleme yapmaksızın bir sürü içerisinde bir koyunun satılması durumunda müşteri belirleme yapılmadığı gerekçesiyle sürüden en iyi koyunu almak, satıcı da aynı gerekçeyle cılız bir koyunu vermek isteyecektir.** Her ikisi de aynı gerekçeye dayandığı için bu anlaşmazlık çözümsüzlüğü getirir. Bu türden çözümsüz anlaşmazlığa yol açmayan bilinmezlik ise akde zarar vermez. Bu sebeple taraflardan her ikisini de karşılıklı edim yükümü altına sokan iki taraflı (ivazlı) akidlerde, akdin konusu olarak ifa edilmesi gereken belirli birkaç şey arasından birini belirleme yetkisinin taraflardan birine tanınması, meselâ müşteriye satılık iki hayvandan birini seçme hakkının verilmesi bir ölçüde bilinmezlik içerdiği halde caiz görülmüştür. **Akdi fâsid kılan cehalet genelde şu dört hususta vuku bulur:** 1. Akid konusu olan şeydeki bilinmezlik; meselâ satım akdinde satılacak şeyin bilinmemesi gibi. 2. Bedeli para değil mal olan akidlerde ödenecek bedelin meçhul olması. 3. Sürenin bağlayıcı önemi bulunan kira vb. akidlerde sürenin belirlenmemiş olması. 4. Akidde şart koşulan belgelendirme yollarının meçhul olması. Meselâ satıcı müşteriden daha sonra ödenecek bir bedel için bir kefil istediğinde bu kefilin belirlenmesi gerekir, aksi takdirde akid fâsid olur.

2. İkra

Zor kullanmanın akdi fâsid mi yoksa mevkuf mu kıldığı hususu Hanefî doktrininde tartışmalıdır. Ebû Hanîfe, ikra'nın akdi fâsid kılacağı ve bu tür bir akdin diğer fâsid akidler gibi bir hükme tâbi olacağı görüşündedir. İmam Züfer ise ikra bulunan akdin fâsid değil mevkuf olduğunu, dolayısıyla fâsid akidden farklı olarak meselâ malın teslim alınması hususu gerçekleşse bile hüküm ifade etmeyeceğini ileri sürmüştür. Züfer'in gerekçesi, bu akdin ikra'nın kalkmasından sonra icazeti kabul etmesi, yani normal bir akid haline gelme ihtimalidir.

3. Müfsid Şart

Müfsid (veya fâsid) şart tek taraflı yarar sağlayan, yasak bir şeyi içeren, akdin muhteva ve amacına veya teamüle aykırı olan şarttır. Meselâ bir malı başka birine satması veya bağışlaması şartıyla satım, faiz ödenmesi şartını içeren akid, ikinci bir akdin yapılması şartını içeren birinci akid, alıcının mebîi satmaması şartıyla yapılan satım böyledir. Müfsid şart bütün ivazlı (muâvazalı) akidleri fâsid kılar.

Fesadın Sonucu. Fâsid akid yasaklanmış olduğu için sahih değildir ve aslanan bu tür akdin sonuç doğurmamasıdır. Bu sebeple fâsid akde kabzdan önce hiçbir hukukî sonuç bağlanmaz. Fâsid akdin onaylanması söz konusu olmadığı gibi fesih hakkına sahip bulunan taraflar bu akde dayanarak birbirlerini ifaya da zorlayamazlar. Sahih akidde olduğunun aksine mücerred akid sebebiyle kabzdan önce mülkiyet alıcıya intikal etmez. Ancak fâsid akid her ne kadar sahih değilse de esas itibarıyla kurulmuş sayılacağından maddî/fiilî varlığı yanında bir de hukukî varlığı vardır. Esasen fesih hakkının varlığı da bu hukukî varlığına dayanır. Taraflar fâsid akdi feshetmekle yükümlüdürler. Onlardan her biri tek başına akdi feshedebilir, bu hususta karşı tarafın rızasına veya mahkeme kararına gerek yoktur. Ebû Yûsuf, feshin karşı tarafın bilgisi dahilinde olması şartını bile gerekli görmez. Taraflar akdi feshetmemekte ısrar ederlerse hâkim talep üzerine, hatta hiç talep olmaksızın re'sen bu akdi iptal eder. Taraflardan herhangi birinin fesih hakkından vazgeçmesi mümkün değildir. Açıkça fesih hakkını düşürdüğünü söylese bile yine de bu hakkını kullanabilir. Taraflardan biri öldüğünde fesih hakkı vârislerine intikal eder. Ancak herhangi bir yolla fesadın giderilme imkânı varsa feshe gidilmeksizin sebep ortadan kaldırılır ve akid sahihe dönüştürülebilir. Meselâ satım akdi sürenin bilinmemesi yüzünden fâsid olmuşsa bu belirsizlik kaldırıldığında akid sahihe dönüşür. Ancak fesad eğer bizzat bedele râci ise (meselâ bedelin şarap olması gibi) bu durumda fesad akdin bünyesinde yer tutmuş olacağından taraflar anlaşsa bile akdin sahih hale çevrilmesi mümkün değildir.

Fâsid akidde taraflar birbirlerini ifaya zorlayamazlar. Ancak böyle bir akidde satıcının izniyle gerçekleşen malın teslim ve tesellümü ile (kabz) mülkiyet sonucu doğar. Fâsid akde terettüp eden bu hüküm, akdin kurulmuş olmasının değil kabzin sağladığı bir durumdur. Teslimle birlikte akid teslimden önceki duruma göre biraz daha güçlenmiş olur. Çünkü kabz, tarafların fesada rağmen akdi icra niyetlerini pekiştirmeleri anlamına gelir. Ancak kabz kesinlikle icâzet olarak değer kazanmaz. Teslim tamamlanınca müşteri o şeye mâlik olur. Kabzdan sonra müşteriye intikal eden mülkiyetin nasıl bir mülkiyet teşkil ettiği Hanefî hukukçuları arasında tartışma konusu olmuştur. Onların bir grubu (Iraklılar), müşterinin fâsid akidle satın alıp kabzettiği şeyin aynına değil sadece onda tasarruf hakkına sahip olacağı, bu sebeple de mebîin kendisinde doğrudan faydalanmasının müşteriye helâl olmayacağı görüşündedir. Bundan dolayı müşteri fâsid akidle satın alıp kabzettiği mebî'de satım, icâre, hibe gibi doğrudan yararlanma sayılmayan hukukî işlemleri yapabilirse de bizzat bu mebî'den faydalanma sayılan yeme, içme, kullanma, binme gibi tasarrufları yapamaz. Karşı görüşte olan Hanefî fakihleri ise doğrudan faydalanmanın helâl olmayışının mülkiyetin bulunmadığı anlamına gelmeyeceğini söylemişlerdir.

İslâm hukukunda özellikle Hanefî hukukçularının ortaya atıp geliştirdiği fesad teorisi, gerçekten çok ileri bir hukuk mantığı ve hukuk tekniğinin ürünüdür. Bu teori, bir yönüyle hem üçüncü şahısları hem de bizzat akdi yapanları himaye eden, bir yönüyle de çok ağır boyutta olmayan kusur ve aykırılıklar içeren akdin bir çırpıda hukukî hayattan kaldırılmasını engelleyen, akde belli oranda ve belli şartlar dahilinde sonuç doğurabilme ve telâfi edilebilme imkânı veren orijinal bir "medenî müeyyide"dir. Akidlerin ve hukukî işlemlerin hükümsüzlüğü konusunda sıhhatle butlân arasındaki bu ara müeyyide, sosyal şart ve ihtiyaçlara daha kolay uyum sağlama ve hukukî münasebetlerin devamlılık ve istikrarını koruma açısından hayli önem taşır.

SIHHAT

Sözlükte “sağlam ve sağlıklı olmak, hastalıktan kurtulup iyileşmek” anlamındaki sıhhat kelimesi suhh kökünden türemiştir. Karşıt anlamları arasında hastalık, bozukluk, sakatlık, çürüklük vb. sayılabilir. Fıkıh usulünde sıhhat, bir ibadet veya hukukî işlemin unsurlarını ve temel gereklerini taşıması sebebiyle geçerli olmasını ifade eder; bu durumdaki ibadet veya hukukî işlem için sahîh terimi kullanılır. Geçersizlik hali ise fesâd ve butlân şeklinde anılırken bu durumdaki ibadet ve hukukî işlemler fâsîd ve bâtil terimleriyle belirtilir. Kur’ân-ı Kerîm’de sıhhat ve aynı kökten türemiş kelimeler yer almaz. Sıhhatın geçtiği hadislerin hemen tamamında sözlük anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Fıkıh usulünde sıhhat-fesat-butlânın teklifi ve vaz’î şeklindeki şer’î hüküm kategorilerinden hangisine yerleştirilmesi gerektiği tartışılmıştır. Hanefîler başta olmak üzere usulcülerin çoğunluğuna göre bunların teklifi hükümler kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Çünkü bir alım satım akdinin sahîh sayılmasının anlamı satın alınan şeyden yararlanmanın mubah, bâtil / fâsîd sayılmasının anlamı ise ondan yararlanmanın haram olmasıdır; mubah ve haram ise teklifi hükümlerdendir. Buna karşılık genelde kelâmcı usulcüler, olumlu veya olumsuz bir talep ya da muhayyer bırakma söz konusu olmadığı için sıhhat-fesat-butlânın vaz’î hükümlerden sayılması gerektiği kanaatinindedir.

Sıhhati muâmelât açısından tanımlama ihtiyacı duyan sonraki usulcüler, daha çok “yapılan işlemin onunla amaçlanan sonuçların doğmasına uygun nitelikte olması” şeklinde bir tarif vermişlerdir. Meselâ satım akdi, mülkiyetin nakledilmesi amacını gerçekleştirecek biçimde yapılmışsa ilâve bir işleme gerek olmaksızın bu sonucu doğurur ve sahîh diye adlandırılır. Bu amacı gerçekleştiremeyen, yani sahîh olmasını sağlayacak şartları bulundurmayan akid ise sahîh değildir. Sahîh olmama halininyekpâre bir durum olup olmadığı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Şâfiî usulcüler sahîh olmamayı yekpâre bir durum olarak görürken Hanefîler, öngörülen şartlardaki eksikliğin önem derecesine göre sahîh olmama halini bâtil ile fâsîd şeklinde iki farklı derecede düşünmüşlerdir; ancak onlar da ibadetler konusunda iki terimi eş anlamlı kabul etmiştir (bk. BUTLÂN; FESAD).

Bezzâvî, kelâmcı usulcülerle fakihlerin yukarıda zikredilen sıhhat tanımlarının kendisine yer bulabileceği bir şekilde genel bir tanım yapmıştır. Buna göre sıhhat, “bir fiilin amaca uygun, yani sonuçlarının kendisine bağlanmasını gerektirecek biçimde olmasıdır” (istitbâu’l-gâye) (Minhâcü’l-vüsûl, I, 76). İlk iki tanımdan ibadetlere özgü olma izlenimi edinilmesine karşılık ibadetler yanında hukukî işlemleri de açıkça içine alması yönüyle bu tanım sonraki bazı usulcüler tarafından daha başarılı kabul edilmiştir.

BUTLAN

butlân sözlükte “boşa gitme, heder ve hebâ olma” anlamına gelir. islâm hukuk literatüründe hukukî işlemler geçerlilik bakımından ikiye ayrılır: hukuken geçerli olanlar ve olmayanlar. hanefîler dışındaki fıkıhçılar geçerli olmayan işlemleri bâtil adı altında tek bir sınıfta değerlendirirken hanefîler geçerli olmayan işlemleri bâtil ve fâsît diye tekrar ikiye ayırmakta ve bu ayırma birtakım farklı sonuçlar bağlamaktadırlar. bir hukukî işlemin geçerli sayılabilmesi için bazı rükûn, şart ve vasıfların mevcut olması gerekir. bunlardaki bir eksiklik, hanefî mezhebinde bu eksikliğin türüne göre farklı hukukî sonuçlar doğurur. **buna göre rükûn veya in’ikad şartlarındaki eksiklik hukukî işlemin butlânını, sadece vasıflardaki eksiklik ise fesadını gerektirir.** bu anlamı ifade etmek üzere mecelle bâtil satış akdini, “bey’-i bâtil aslen sahîh olmayan bey’dır” (md. 110), fâsît satış akdini de, “aslen sahîh olup da vasfen sahîh olmayan, yani zâten mün’akid olup da bazı evsâf-ı hâriciyyesi itibarıyla meşrû olmayan bey’dır” (md. 109) diye tarif etmektedir.

hukukî işlemlerin rükûnleri esas olarak **tarafklar, irade beyânı ve hukukî işlemin konusu** olmak üzere üçe ayrılır. bu rükûnlerle ilgili şartlar (in’ikad şartları) ise genel olarak şunlardır: **1. tarafların hukukî işlemi yapmaya ehil olması. 2. icap ve kabulün birbiriyle uyuşması. 3. irade beyânının aynı mecliste ortaya konması (meclis birliği). 4. hukukî işlemin konusunun teslim edilebilir, belirli veya belirlenmesi mümkün ve bu hukukî işleme elverişli, mütekavim (hukukî açıdan değere sahip) ve mülkiyete konu olan bir mal olması.** hukukî işlemdeki bu unsur ve şartlardan birinin eksik olması o işlemin butlânını gerektirmektedir. meselâ mümeyyiz olmayan küçüğün, akıl hastasının hukukî işlemleri, şarap, domuz eti gibi mütekavim olmayan bir mal üzerine yapılan veya icap ve kabulün birbiriyle uyuşmadığı işlemler esasa ilişkin eksiklik taşıdıklarından bâtildir.

hukukî işlemin bu rükûn ve şartları dışında islâm hukukçularının vasıf veya hâricî vasıf dedikleri ve işlemin kuruluşuyla ilgili olmayan ikinci derecedeki birtakım şartları da vardır ki bunlar daha çok hukukî işlemin konusuyla ilgilidir: alışverişte aldanmanın (garar) olmaması için fiyatın ve vadeli satışlarda vadenin belli olması, irade beyânının ikrah* ile sakatlanmaması, hukukî işlemde fâsît şartların ve ribânın bulunmaması gibi. Hukukî işlemin esasına ilişkin olmayan bu şartlardaki bir eksiklik Hanefîler’e göre butlân değil fesat sonucunu doğurur. Diğer hukukçulara göre ise eksikliğin mahiyeti ne olursa olsun aynı sonucu doğurmakta, bâtil ile fâsît aynı anlama gelmektedir. Hukukî işlemlerdeki eksiklik, esasa ilişkin olsun veya olmasın, şâri’in (kanun koyucu) hükmünü çiğnemiş olma niteliği taşır.

Hanefîler'in dışındaki hukukçular, söz konusu eksikliğin mahiyeti ne olursa olsun, sonuç olarak kanun koyucunun bir hükmünün çiğnenmiş olduğunu kabul ederler, dolayısıyla böyle bir işleme mülkiyetin geçmesi, bir borcun doğması veya başka herhangi bir hukukî neticenin bağlanamayacağını belirtirler. Bu hukukçuların dayandığı delillerden biri, aslında bid'atları hedef alan ve dinde bulunmayan bir şeyi sonradan dine sokan kimsenin yapacağı şeylerin makbul olmadığını ifade eden hadistir. Şu halde unsurlarında herhangi bir eksiklik bulunan her türlü hukukî işlem geçersizlik bakımından tek bir hukukî sonuç doğurmaktadır ki o da butlândır. Hanefîler'e göre ise hukukî işlemdeki eksikliğin esasa ilişkin olmasıyla olmaması arasında fark vardır. Eksiklik esasa ilgili olduğunda hukukî işlem hiç doğmamış kabul edilir. Esasa taalluk etmiyorsa bu, hukukî işlemin rükün ve şartlarının gerçekleşmiş olduğu vâkiasını ortadan kaldırmaz. Bu noktadan hareketle Hanefîler rükün ve şartları tamam olan, ancak hâricî vasıflarında herhangi bir eksiklik bulunan hukukî işlemi bütünüyle yok saymamakta, fâsit dedikleri bu işleme butlândan ayrı bazı sonuçlar bağlamaktadırlar. Muâmelât konusunda bu ayrımı benimseyen Hanefîler ibadetlerde böyle bir ayrıma yer vermezler. Çünkü ibadetler Allah'a yaklaşma amacına yöneliktir; yasaklanmış bir şeyi yapmak veya bir hükmü çiğnemek ise Allah'a isyandır. İbadette Allah'ın bir hükmünü çiğneyerek ona yaklaşmak mümkün değildir. Şu halde vasıflarında eksiklik bulunan ibadet geçersiz olup burada bâtil ve fâsit ayrımı söz konusu değildir.

butlân sözlükte "boşa gitme, heder ve hebâ olma" anlamına gelir. islâm hukuk literatüründe hukukî işlemler geçerlilik bakımından ikiye ayrılır: hukuken geçerli olanlar ve olmayanlar. hanefîler dışındaki fıkıhçılar geçerli olmayan işlemleri bâtil adı altında tek bir sınıfta değerlendirirken hanefîler geçerli olmayan işlemleri bâtil ve fâsit diye tekrar ikiye ayırmakta ve bu ayrıma birtakım farklı sonuçlar bağlamaktadırlar. bir hukukî işlemin geçerli sayılabilmesi için bazı rükün, şart ve vasıfların mevcut olması gerekir. bunlardaki bir eksiklik, hanefî mezhebinde bu eksikliğin türüne göre farklı hukukî sonuçlar doğurur. **buna göre rükün veya in'ikad şartlarındaki eksiklik hukukî işlemin butlânını, sadece vasıflardaki eksiklik ise fesadını gerektirir.** bu anlamı ifade etmek üzere mecelle bâtil satış akdini, "bey'-i bâtil aslen sahih olmayan bey'dir" (md. 110), fâsit satış akdini de, "aslen sahih olup da vasfen sahih olmayan, yani zâten mün'akid olup da bazı evsâf-ı hâriciyyesi itibariyle meşrû olmayan bey'dir" (md. 109) diye tarif etmektedir.

butlân özelliği taşıyan bir işlem tabii olarak herhangi bir hukukî sonuç doğurmaz. taraflar rızâlarıyla bir edâda bulunmuşlarsa bu hükümsüz olup verdiklerini geri alırlar. bâtil bir akde dayanarak bir malı satın alanın bunu satış vb. geçerli bir hukukî işlemle elden çıkarması halinde de sonuç aynıdır. ilk satıcı malını geri alma hakkına sahiptir. yalnız burada mâlikîler, hanefîler'in fâsit akidlerde benimsedikleri hükme temayül gösterir ve ilk satıcının sattığını geri alma değil müşterisinden tazminat isteme hakkının bulunduğunu kabul ederler. bir hukukî işlemin butlânı ona dahil olan veya ona istinaden yapılan şeylerin de bâtil olmasını gerektirir. alışverişin butlânı halinde akide ileri sürülen şartlar, gerçekleşen ödeme ve kabz, bu sebeple yapılan ikrar ve ibrâ da geçersiz olur. butlân hukukî işlemin başlangıçtan itibaren kurulmamış olması sonucunu doğurduğundan sonradan gösterilecek muvafakatla geçerlilik kazanmaz. bâtil hukukî işlemler genelde hukukî bir sonuç doğurmazlarsa da icra edilmiş işlemlerde fiilî bir durum olarak istisnâ bazı sonuçların doğduğu kabul edilmiştir. bu istisnalardan biri nikâh akdinde görülür. bâtil nikâh akdi zifaktan önce herhangi bir hüküm ifade etmezken zifaf meydana gelmişse bu fiilî durum haddin gerekmemesi, doğacak çocuğun nesebinin sabit olması, kadının iddet beklemesi ve mehre hak kazanması gibi sonuçlar doğurmaktadır.

akdin aslı (temel unsurları ve kuruluş şartları)

tarafklar

-ehliyet

irade beyanı

-karşılıklı iradelerin birbirine uygunluğu
-meclis birliği

akdin konusu

-teslim edilebilir, belirli veya belirlenmesi mümkün ve bu hukukî işleme elverişli, mütekavim (hukukî açıdan değere sahip) ve mülkiyete konu olan bir mal olması.

medenî hukuk alanında fesaad-butlân ayrımı sadece, karşılıklı borç doğuran (muâvaza akidleri) ya da mülkiyeti nakleden malî akidlerde carîdir. bu kural alım satım, kira, rehin, havale, kismet, şirket, müzâraa vb. akidleri içine alır. aynı şekilde mülkiyetin nakli sonucunu doğuran karz ve hibe akdi de bu çerçevededir. bu akidlerin hepsinde fesaad butlândan ayrılır ve bunlar fesaada rağmen hukukî varlık kazanmış sayılır. bu ayrım mutlak fiilî tasarruflarda akid kabilinden olmayıp talâk, vakıf, ibra, kefalet, ikrar gibi tek taraflı hukukî işlemlerde; vekâlet vesâyet, tahkim gibi malî olmayan akidlerde (tefvîz akidleri); vedîa ve âriyet gibi karşılıklı borç yükleyen, fakat mülkiyeti nakletmeyen malî akidlerde carî değildir. ancak tek taraflı hukukî işlemlerden olan dava bu gruptan istisna edilerek onda fesaad-butlân ayrımının geçerli olacağı öne sürülmüştür.

hanefîler akdin kurulup sonuçlarını meydana getirmesini, her biri için ayrı ayrı şartlar belirledikleri **“in’ikad”**, **“sıhhat”** ve **“nefâz”** olmak üzere üç ayrı mertebeye değerlendirmişler ve her bir mertebedeki eksikliği farklı hükümsüzlük müeyyidesine tâbi tutmuşlardır. çünkü uygulanacak müeyyidenin hukukî düzenlemeye aykırılığın derecesiyle mütenasip olması gerekir. buna göre in’ikad merhalesindeki bir şart eksikliğinin müeyyidesi butlân, sıhhat merhalesindeki eksikliğin müeyyidesi fesaad, nefâz merhalesindeki eksikliğin müeyyidesi de tevakkuftur (askı hali). akid mün’akid olmakla birlikte eğer sıhhat şartlarından birini taşıyorsa fâsid olur. hanefîler, fukaha çoğunluğundan farklı olarak in’ikad ve sıhhati iki ayrı mertebe olarak düşündüklerinden doktrinlerinde fesaad in’ikadın değil sıhhatin karşıtı olmaktadır.

akdin vasfı ise daha ziyade akdin konusuna ilişkindir.
-akid konusunun tesliminde taraflardan biri için zarar varsa,
-akid bir **garar** ihtiva ediyorsa,
-**fâsid şart** veya **ribâ** söz konusu ise
-yine rızanın **ikrahtan** hâlî olması akdin vasfı olarak değerlendirilmiştir.
bu durumlarda akdin butlânından değil fesaadından söz edilir.

garar, akid ilişkisinin güvensiz ve mevhum bir duruma dayanması ve sonu belirsiz olacak biçimde kurulmasıdır. hanefî doktrini, satıma konu teşkil eden şeyin (ma’küdün aleyh) aslında olan garar ile vasıf ve miktarlardaki gararı birbirinden ayırmıştır. meselâ anasının karnındaki yavru hayvanı satma veya memedeki sütü satma örneğinde olduğu gibi ma’küdün aleyhin aslında (özünde) olan garar akdin butlânını gerektirir (serahsî, el-mesbûte, xii, 194). vasıf ve miktarlardaki garar ise akdin butlânını değil fesaadını icap ettirir. akdin fesaad sebepleri arasında sayılan garar daha ziyade bu anlamdaki garardır. **meselâ bir kimse, şu kadar litre süt veriyor olması şartıyla bir inek satarsa bu satım garar yüzünden fâsid olur. çünkü ineğin o kadar süt alınmaması mümkündür. ancak ineği bol sütlü diye satarsa bu bir vasıftır ve bunda garar yoktur. eğer örfeye göre inek sütlü denecek kadar süt vermiyorsa müşteri, şart koşulan vasfın bulunmayışı muhayyerliğiyle akdi feshetme hakkına sahiptir.**

Fesadın Sonucu. Fâsid akid yasaklanmış olduğu için sahih değildir ve aslolan bu tür akdin sonuç doğurmamasıdır. Bu sebeple fâsid akde kabzdan önce hiçbir hukukî sonuç bağlanmaz. Fâsid akdin onaylanması söz konusu olmadığı gibi fesih hakkına sahip bulunan taraflar bu akde dayanarak birbirlerini ifaya da zorlayamazlar. Sahih akide olduğunun aksine mücerred akid sebebiyle kabzdan önce mülkiyet alıcıya intikal etmez. Ancak fâsid akid her ne kadar sahih değilse de esas itibarıyla kurulmuş sayılacağından maddî/fiilî varlığı yanında bir de hukukî varlığı vardır. Taraflar fâsid akdi feshetmekle yükümlüdürler. Onlardan her biri tek başına akdi feshedebilir, bu hususta karşı tarafın rızasına veya mahkeme kararına gerek yoktur. Ebû Yûsuf, feshin karşı tarafın bilgisi dahilinde olması şartını bile gerekli görmez. Taraflar akdi feshetmemekte ısrar ederlerse hâkim talep üzerine, hatta hiç talep olmaksızın re’sen bu akdi iptal eder. Taraflardan herhangi birinin fesih hakkından vazgeçmesi mümkün değildir. Açıkça fesih hakkını düşürdüğünü söylese bile yine de bu hakkını kullanabilir. Taraflardan biri öldüğünde fesih hakkı vârislerine intikal eder. Ancak herhangi bir yolla fesadın giderilme imkânı varsa feshe gidilmeksizin sebep ortadan kaldırılır ve akid sahihe dönüştürülebilir.